

СЪЕДИНЕНИЕТО И НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРИЯ В РУСКИТЕ ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИ ПРИОРИТЕТИ

проф. д-р Нина Дюлгерова

Следосвобожденска България се превръща в ключов фактор в завършилата своето формиране с решенията на Берлинския конгрес от 1878 г. балканска регионална система. През следващите десетилетия всеки един от новите играчи в района търси решение на неудовлетворени териториални амбиции или изгодни възможности за тяхното компенсиране. Заложените от великите сили в Берлин капани за освободените в различен период от време от османска власт балкански народи периодично щракват и предизвикват вниманието, действията и решенията на държавите от “европейския концерт”. Последната четвърт на XIX и началото на XX в. действително е изпъстрен с многобройни доказателства не само за голямата политическа и дипломатическа активност на балканските субекти, но и за инспирираната от процесите в региона или от вътрешните проблеми на всяка от държавите дейност на великите сили.

Външнополитическите приоритети на Княжество България са изведени от Берлинските решения от 1878 г., където основните акценти са обединението с Източна Румелия и независимостта на България. Европейската дипломация не си прави илюзии за временното състояние на границите и юридическия статут на новоосвободената държава. Увереността в промяната намира място както в специалния протокол към договора на Съюза на тримата императори, подписан през юни 1881 г., деклариращ признаване на бъдещото обединение между Княжеството и Източна Румелия, така и в динамичните преговори и постигнати договорености между великите сили преди и по време на Босненската криза през 1908 г.

Тези факти и обстоятелства са достатъчно известни на професионалната колегия и широката аудитория. По-важен и интересен е проблемът, свързан не толкова с блестящите военни успехи на българската армия през ноември 1885 г. и удачната дипломатическа игра на Фердинанд и

българския кабинет през септември 1908 г., колкото с емоциите, проектите и действията на руската дипломация. В края на XIX и началото на XX в. Руската империя е изправена пред предизвикателства от вътрешнополитически и международен характер, изискващи по-голяма гъвкавост и обективна преценка на възможностите и позициите на участниците в конкретната ситуация. В двете важни за съдбата на българската държава събития Петербург заема коренно противоположни позиции. Всяка от тях има своята предистория и мотивация, които отговарят на динамиката, спецификата и индивидуалните способности на руските играчи.

*

*

*

Съединението на 6 септември 1885 г. предизвиква поредната посланическа конференция на великите сили в Цариград, но преминава под знака на изненадващата руска опозиция и активната английска подкрепа на този акт на очаквано нарушаване на берлинското статукво. В периода след 1878 г. Руската империя на Балканите съсредоточава своите действия към утвърждаване на своите позиции в освободената от нея българска държава и подкрепа на българските интереси в Източна Румелия. През 80-те години на XIX в. дипломати като Нелидов и военни като Милютин с огорчение отбелязват невъзможността да се реши в полза на Русия най-важния за нея въпрос – проливите. Това обстоятелство определя дипломатическия и военен ориентир на империята към Средна Азия.

В периода до и след Съединението българо-руските отношения преминават през пъстрия спектър на емоциите – от прагматизма до хладна дистанцираност (у българския княз и водещите политици) и от илюзията за “благодарност” за освобождението до омразата към българския княз и водещия български политически елит (у руския император). Амбициите на княз Александър Батенберг към самостоятелно, ориентирано към Запада управление, както и салдафонското поведение на повечето от руските дипломати в България, което допълнително ескалира напрежението между

двете държави, води до отрицателната позиция на Петербург към Съединението. Руската дипломация настоява посланическата конференция да вземе решение за възстановяване на статуквото в България, но с премахване от власт на българския княз.

Започналата в началото на ноември 1885 г. сръбско-българска война поставя на нова плоскост проблемът със Съединението. Освен това държавите от “европейския концерт” са убедени в бързата военна победа на Кралството. Петербург очаква също така падането на Батенберг и възстановяването на руското влияние в България. Това не само не се случва, но освен това води до активизиране на руската дипломация. Опасността от австрийска окупация на Сърбия предизвиква протеста на Певчески мост,* тъй като е в разрез с подписания през 1881 г. договор на Съюза на тримата императори. Ескалацията на напрежението нараства и поради военната подготовка в Хабсбургската империя и слуховете за мобилизация на австро-унгарската армия. Това предопределя демаршът на руския външен министър Гирс пред колегата му Калноки, с обвинението, че действията на Австро-Унгария поставят под въпрос съществуването на споразумението между Петербург, Виена и Берлин¹. След намесата и на германския канцлер Бисмарк Дунавската империя отстъпва. Напрежението между двете империи в края на ноември и началото на декември 1885 г. е първата проява на противоречия между Виена и Петербург от 6 септември 1885 г.

Ситуацията на Балканите вече не е същата след българо-сръбската война. Още на 30 ноември 1885 г. след успешните победи на българите, руският посланик в Цариград Нелидов е категоричен, че на обединението на България вече трябва да се гледа като на свършен факт². Емоциите обаче остават на преден план. Руският император е съгласен да приеме Съединението, но не и обстоятелството, че Александър Батенберг ще

---

* Сградата, където се помещава Министерството на външните работи на Руската империя

¹ Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. Канцелярия, 1885, д. 108, л. 240, 226, 246; д. 15, л. 46

² АВПРИ, ф. Канцелярия, 1886, д. 92, л. 399

утвърди своето положение като обединител на българите. След дълги и упорити преговори между Петербург и Цариград се приема руското предложение името на българския княз да не бъде включено в заключителния документ, подписан в Топхане на 24 март 1886 г. С този документ се утвърждава Съединението на българите, което превръща Княжеството в едно от най-проспериращите балкански страни в края на XIX и началото на XX в.

През следващите няколко години балканската политика на Русия преминава под знака на неосъществените желаниа и натрапените ситуации. Желанието на Певчески мост, с оглед сложните отношения със своите съюзници, да провежда предпазлива политика в рамките на европейския концерт и ненамеса във вътрешните дела на България не се увенчават с успех. Освен това Руската империя прави пореден опит чрез подобряване отношенията си с Османска Турция да актуализира въпроса за проливите в своя полза. Мотивът за стартиране на двустранните секретни преговори е недоволството на султана от активизирането на Англия в Средиземно море, което поставя под въпрос статута на проливите. Абдул Хамид, уверен в скорошния военен сблъсък между Лондон и Петербург, търси руската закрила за тяхното запазване. По този повод през юли 1886 г. Нелидов получава султанското предложение за сключване на съюз с руския император, чиято основа да е защита на Босфора и Дарданелите. Указанията от Певчески мост са да се поддържа връзката със султана. Александър III обаче е убеден, че основата на съюза трябва да е не защита, а закриване на Проливите³. До конкретен споразумение не се достига, причина за което пак са събития в българското Княжество, предизвикващо отново реакцията на великите сили, респективно Русия.

Превратът в България, абдикацията на българския княз, неговото връщане и повторно напускане на страната след ясният отговор на руския

---

³ АВПРИ, ф. Канцеляри, 1886, д. 29, л. 405, 431, 473, 501, 545; д. 30, л. 31, 61; д. 108, л. 144, 154

император Александър III, довежда до поредната източна (известна като българска) криза. Двустранните отношения ескалират в негативна посока. Позицията на руския външен министър Гирс за мирно урегулиране на отношенията с правителството на Стамболов среща решителното противодействие на Александър III. Русия отказва да го признае и повежда курс към дискретизиране както вътре в Княжеството, така и в Европа, което предизвиква негативната реакция на българския политически елит. Идеята на императора е падането на кабинета на Стефан Стамболов, образуване на русофилско правителство и избирането на княз, изгоден за империята.

Неслучайно на една от телеграмите от София Александър III написва: “Ние трябва да им заповядваме, е не да влизаме в преговори с тях (българите-б.Н.Д.)”⁴. За тази цел като руски дипломатически агент в България е изпратен военния агент във Виена генерал Каулбарс, чиито задачи, свързани с прекратяване съда над участниците, свалили княза, отмяна на военното положение и др., са пряка намеса във вътрешната политика на България. Резултатът от близо 40-дневния престой на Каулбарс в Княжеството е прекъсването на българо-руските отношения за следващите десет години. През този период България губи своите илюзии по отношение на империята, а Русия преориентира своите геополитически интереси (поради отсъствието на икономически позиции в региона) към Сърбия, чиято политика е по-възприемчива и изгодна за Петербург.

*

*

*

България съумява успешно да се справи и със следващата важна за нея външнополитическа цел – независимостта на държавата, в чието осъществяване голяма роля изиграва Руската империя. В началото на XX в. международната ситуация е коренно различна. Империята излиза с тежки поражения от неуспешна за нея война с Япония. Резултатите са политическия и икономическия крах на системата и създаването на Държавна дума (парламент), чиято цел е стабилизиране вътрешното положение и защита

---

⁴ АВПРИ, ф. Политархив, 1886, д. 92, л. 399

позициите на империята в международен план. През 1908-1909 г. Русия е в активни и сложни взаимоотношения както с дългогодишния си противник в Европейския югоизток и Азия Великобритания, така и със съюзника си през последните години в балканските дела Австро-Унгария.

През този период актуален за руския император Николай II и неговия външен министър Изволски е въпросът за проливите. Идеята е да се търси възможност за преминаване от защитна към решителна политика по този въпрос. През 1909 г. Николай II заявява: “Моята мисъл винаги е била: Проливите! Всичко, което аз искам – това е свободен изход и свободен вход”⁵. Стимул в тази посока от една страна е младотурската революция, която размества мястото и приоритетите на великите сили в Османската империя и от друга - илюзията, че с подкрепата на Австро-Унгария, заинтересована от анексията на Босна и Херцеговина, ще се преодолее съпротивата на останалите велики сили за промяна статута на проливите в полза на Русия. Надежда за позитивно развитие на най-важния за империята въпрос са затоплящите се отношения с Англия, която се отказва от защита на турския интегритет с цел заграбване на арабските територии. Русия е подходящ съюзник с оглед нейните перманентни, но невинаги реализиращи се аспирации към различни региони на Османската империя.

Въпросът за позициите на Петербург в динамично променящата се ситуация в Близкия изток намира място в Особеното съвещание на министрите на 21 януари 1908 г. Вече е известна идеята на началника на Генералния щаб Палицин за натиск върху Портата, която да освободи от турски войски спорните територии на границите с Персия, близки до руското Закавказие. Основният спор на съвещанието е между премиера Столипин и външния министър Изволски за промяна на руската политика от пасивна към динамична по отношение на проливите и азиатските граници с Османската империя. С изключение на Изволски и Палицин, министрите и

---

⁵ Бестужев, И.В. Борьба в России по вопросам внешней политики. 1906-1910 . Москва, 1961, с. 260-261.

представителите на военните институции, споделят позицията на Столипин за отсъствието на средства и военна подготовка на империята за активни действия както в Мала Азия, така и спрямо Босфора. Съвещанието се обединява около мнението на Столипи, че “в случай на сериозни усложнения на Балканите Русия ще трябва да разчита само на дипломатическото изкуство на министъра на външните работи. В неговите ръце сега е лостта без опорна точка, но Русия се нуждае от почивка, след което тя ще укрепне и отново ще заеме своето място на велика сила”⁶. Резултатът от победилата позиция за предпазлива външна политика са непоследователните действия на външния министър Изволски, които преминават под знака на балансиране между различните групировки в “европейския концерт” и балканските държави.

Доказателство за руските външнополитически планове в навечерието на младотурската революция са дипломатическите акции на различно ниво с представители както на Австро-Унгария, така и на Англия. Недоволството на Петербург от самостоятелните и некоординирани с Русия действия, свързани с железопътните и други планове на Виена в македонските вилаети на Османската империя, намират конкретен израз в нотата до австрийския посланик в Петербург Берхолд. Обвиненията са в съзнателен опит за нарушаване на балканското статукво, което е в основата на руско-австро-унгарското съглашение от 1897 г.

Паралелно с това се засилва тенденцията към сближаване на англо-руските позиции, където Лондон предлага радикален план за реформиране на македонските провинции на Европейска Турция под контрола на великите сили. Целта на Форин офис е разрушаването на австро-руския съюз в балканските дела, което би приобщило Петербург към останалите държави от “европейския концерт”. Отказът на Руската империя от този радикален проект не намалява стремежа към постигане на определени споразумения между двете държави. Срещата между външните министри на Русия и

---

⁶ Три съвещания Совета министров, 1908, 1913, 1914//Вестник Народный комисариат иностранных дел (НКВД), 1919, № 1, с. 19-26.

Англия в Ревел в края на май 1908 г. доказва необходимостта от разширяване на съюзниците в балканските дела. Независимо от желанието на Форин офис да конкретизира задълженията и ролата на Петербург в очертаващия се военен конфликт с Германия⁷ Изволски и Хардинг се ограничават само в обмяна на мнения относно проекта за реформи в Македония, насочен към “автономизация” под засиления контрол на държавите. Независимо от отсъствието на конкретни решения срещата в Ревел предизвиква силен международен резонанс. Засилва се ориентацията на Цариград към германо-австрийския блок, а така също предопределя и гневната реакция на Виена от обсъждането и решаването на балкански проблеми без нейно участие.

Руският външен министър се опитва да балансира създалата се като цяло неизгодна за Петербург ситуация чрез разговори с германски дипломати и чрез изпращането на 19 юни 1908 г. паметна записка до австро-унгарския министър на външните работи Ерентал, в която се предлага компромисно решение главно по австро-унгарския проект за ж.п. линии Босна-Митровица и Дунав-Адриатика и предлаганите реформи в македонските вилаети на Европейска Турция. Руското предложение е всички балкански държави да имат право на концесия, съответстваща на техните икономически интереси. В замяна на подкрепата както по тези въпроси, така и за анексията на Босна и Херцеговина, руският министър иска поддръжка за руското искане за Цариград и проливите, независимо от направената уговорка, че тези въпроси са от европейско значение и не могат да бъдат решавани само между Русия и Австро-Унгария⁸.

Младотурската революция не променя позицията на Русия спрямо проливите, но доказва, че Петербург няма способността и възможностите да за самостоятелни действия. Решенията на проведеното на 21 юли 1908 г. Особеното съвещание при императора отново подкрепя изготвянето на действия по внезапното завземане на горен Босфор без обявяване война на

---

⁷ АВПРИ, ф. Канцелярия, 1908, д. 43, л. 2

⁸ Зайончковский А.М. Подготовка России к мировой войне в международном отношении. Приложение 6, Москва, 1926, с.355-357.

Турция, но същевременно включва и руско участие в съвместни действия на великите сили спрямо Османската империя. Подготовката на руските военни сили за десант на Босфора, не пречатства изпращането на циркулярна телеграма от Изволски до Цариград, в която се съобщава, че руското правителство прекратява своето участие в македонските реформи и очаква “от Турция да вземе мерки за действителното подобряване на положението в македонските вилаети”⁹. В борбата за влияние в Цариград Русия се сблъсква с конкуренцията на останалите велики сили. Само Австро-Унгария подобно на империята изостава в тази надпревара, което естествено води отново до сближаване на позициите на Виена и Петербург, но вече върху основата на нарушаването, а не на спазването на балканското статукво.

Това предопределя и новата позиция на руската дипломация, която се основава на твърдото убеждение, че анексията на Босна и Херцеговина е въпрос на време и никой не може да я предотврати. Прагматизмът на Петербург обосновава и опитите за договаряне с Австро-Унгария за компенсации за Русия и балканските държави. На срещата между Ерентал и Изволски през септември 1908 г. в Бухлау (Чехия) се постига споразумение, което удовлетворява Виена, подвежда Петербург и трасира пътя към независимостта на България. Балплатц получава руското одобрение на анексията на Босна и Херцеговина и виевато подкрепя искането на Певчески мост за свободен достъп на руски военни кораби през проливите. Двете държави са единомислени, че резултат от анексията може да бъде провъзгласяването на българския суверенитет, на което нито една от тях няма да се възпрепятства.

Резултатите от обвитата с тайнственост сделка в Бухлау през следващите седмици изкривява с решаването на австрийския и българския проблем и с приключване на австро-руското съглашение. Виена, благодарение на предварителната дипломатическа подготовка и добри позиции в “европейския концерт” съумява за 50 млн. франка да откупи

---

⁹ Красный архив, Москва, 1931, Т. 6, (43), с. 44-45.

анексията. България, също успява, в разрез с руските предупреждения да не бърза с независимостта, в синхрон с Австро-Унгария да обяви своя суверенитет на 22 септември 1908 г., но за разлика от нея трябва да мине през сериозните катаклизми на политическата и дипломатическа ескалация на отношенията с Османската империя, чиито военен конфликт се предотвратява с решаващата финансова подкрепа на Петербург. Руската позиция е предопределена от няколко обстоятелства:

- Подкрепата за България, както и негативните настроения в Сърбия и Черна гора по повод анексията на славянските територии от Хабсбургската монархия, полагат основата на бъдеща антиавстрийска коалиция на балканските държави.
- Драстичното нарушаване на балканското статукво е в унисон с актуализираните през този период руски приоритети, свързани с проливите
- Засилване на руските позиции на Балканите, в унисон с подобряване на руско-английските отношения и завършващия своя процес на изграждане военно-политически блок на Антантата, увеличават шансовете за победа в очакваните бъдещи военни катаклизми.

*

*

*

През последната четвърт на XIX и началото на XX в. българо-руските отношения преминават през няколко фази, чиито характер е предопределен както от руските външнополитически приоритети и международната динамика, така и от българските национални планове. Най-важният извод от този период е свързан с обстоятелството, че ако през 80-те години Княжеството за руската дипломация е неудачен експеримент за утвърждаване на колониални планове и амбиции, то в началото на XX в. в имперските проекти и позиции българската държава присъства като равностоен на останалите балкански страни партньор, който трябва да бъде подкрепян и подпомаган в изгодни за руските интереси ситуации.